

II. SOCIALINĖS PROBLEMOS

SOCIALINĖ ATSKIRTIS: SĄVOKOS SAMPRATA IR VARTOSENĄ LIETUVOJE

Dr. Sarmitė Mikulionienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Socialinės politikos katedra
Valakupių g. 5, LT–10101 Vilnius
Telefonas 274 06 05
Elektroninis paštas spk@mruni.lt

Pateikta 2005 m. spalio 20 d.

Parengta spausdinti 2005 m. lapkričio 23 d.

Santrauka

Europos Sąjungos šalyse XX a. dešimtame dešimtmetyje įsibėgėjusios kovos su skurdu (kiek vėliau – su skurdu ir socialine atskirtimi) kontekste sąvoka „socialinė atskirtis“ yra tapusi beveik kultine. Europos Sąjungos lygmeniu socialinės atskirties mažinimui ir socialinės sanglaudos stiprinimui skiriama labai daug dėmesio. Tai liudija ir specializuotų institucijų įsteigimas¹, ir publikacijų šia tema gausėjimas. Šioje srityje pažengusios Europos Sąjungos šalys turi ir atitinkamas nacionalines ne tik administravimo², bet ir mokslinių tyrimų³ institucijas socialinės atskirties ir sanglaudos klausimams spręsti.

Lietuva, siekusi narystės ES, o dabar jau tapusi ES nare, kaip valstybė narė taip pat turėjo prisiimti tam tikrus nacionalinius įsipareigojimus skurdo ir socialinės atskirties atžvilgiu⁴. Tad ir Lietuvoje socialinė atskirtis vis dažniau tampa kertine sąvoka kuriant socialinės politikos priemones.

¹ Pavyzdžiui, The Social Inclusion Process -http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_inclusion/index_en.htm;
Community Action Programme to Combat Social Exclusion 2002-2006 - http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/soc-incl/ex_prog_en.htm ;

Directorate General of Social Cohesion - http://www.coe.int/T/E/Social_cohesion/;

OECD Equity and Social Exclusion - <http://www.oecd.org/edu/equity/>;

Strategies and Tools Against Social Exclusion and Poverty, ILO - <http://www.ilo.org/public/english/protection/socsec/step/index.htm>

² Pavyzdžiui, Social Exclusion Unit, Office of the Deputy prime Minister, UK - <http://www.socialexclusion.gov.uk/page.asp?id=42>; Social Services Strategic Planning - <http://www.sssp.co.uk/>; Targeting Social Need Unit, the official body of the government of Northern Ireland - Monitoring Poverty and Social Exclusion - www.poverty.org.uk/

³ Centre for Economic and Social Inclusion, UK - <http://www.cesi.org.uk/>; MOST Clearing House: Poverty and Social Exclusion - <http://www.unesco.org/most/povhome.htm> ; The ESRC Research Centre for Analysis of Social Exclusion (CASE), UK - <http://sticerd.lse.ac.uk/case/>; Combating Social Exclusion, the School of Educational Studies at the University of Surrey's Guildford Institute - <http://www.surrey.ac.uk/pips/cse/>

⁴ 1993 m. JT Generalinė Asamblėja paskelbė 1996-uosius kovos su skurdu metais; 1996 m. Europos socialinėje chartijoje (pataisytoje) nustatyta asmenų teisė į apsaugą nuo skurdo ir socialinės atskirties; 1996 m. šalys įsipareigojo rengti nacionalinės kovos su skurdu strategijas (JT rengtas pasaulio viršūnių socialinės raidos susitikimas 1995 m.); 1997 m. Lietuvoje pradėti nuoseklūs skurdo tyrimai; 2000 m. patvirtinta skurdo mažinimo Lietuvoje strategija; 2000 m. patvirtinta Europos Tarybos Lisabonos strategija; 2002 m. Lietuva, pasirašydama su Europos Komisija Susitarimo memorandumą prisiėmė įsipareigojimus mažinti skurdą ir socialinę atskirtį šalyje; 2004 m. patvirtintas LR 2004–2006 metų nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas ir kt.

Ne be pagrindo girdimos kritikų pastabos, kad socialinė atskirtis – tik dar viena gražbyliavimo forma, neturinti sąsajų su realiu gyvenimu. Per kasdienį bendravimą atsiskleidžia, kad žmonėms vis dar neaišku, kas ta socialinė atskirtis.

Straipsnyje, atlikus mokslinės literatūros ir programinių bei strateginių dokumentų analizę, siekiama kritiškai atskleisti, ką reiškia sąvoka „socialinė atskirtis“ šiuolaikinės Lietuvos kontekste ir kaip ši sąvoka vartojama. Ieškant atsakymų, remiamasi ne tik lietuvių mokslininkų įdirbiu, bet ir naujaisiais šio reiškinio tyrinėtojų iš Europos šalių darbais.

Pagrindinės sąvokos: socialinės atskirties samprata, pasireiškimo sritys, prevencijos strategijos.

Įžanga

Sąvoka „socialinės atskirtis“ „importuota“ į Lietuvą XX a. paskutiniojo dešimtmečio viduryje kaip susitarimų, pasiektų Pasaulio viršūnių susitikimo dėl socialinės raidos, rezultatas. Kopenhagos socialinės raidos deklaracijoje ir Pasaulio viršūnių veiksmų programoje dėl Socialinės raidos pabrėžiama, kad skurdas, nedarbas ir socialinė atskirtis veikia kiekvieną šalį ir stabdo jos socialinę raidą.

Galima teigti, kad ši sąvoka Lietuvoje iki šiol palyginti vis dėlto menkai paplitusi¹. Labiausiai ji įsitvirtinusi politikų, įvairių lygių vyriausybės tarnautojų bei nevyriausybinių organizacijų atstovų darbiname žodyne, tuo tarpu socialinės atskirties terminui Lietuvoje vis dar nesuteiktas akademiškai aiškintinas sąvokos statusas: jos apibrėžimo neradome nei lietuviškame Sociologijos žodyne (Leonavičius, 1993), nei naujaisiuose, plačiai paplitusiuose daugiataračiuose sociologijos vadovėliuose (Matulionis, 2001; Leonavičius ir kt., 2004; Pruskus, 2004 ir kt.). Apžvelgus mokslinę literatūrą galima teigti, kad nacionalinio lygmens akademinė diskusija dėl šios sąvokos esmės ir vartosenos, reiškinio sampratos ir adekvataus jo tyrimo instrumento taip pat lieka atvira klausimu, o ką jau kalbėti apie kokius nors specializuotus mokslinių tyrimų centrus. Keli lietuvių autoriai (Zaleskienė, 1998; Šaulauskas, 2000; Poviliūnas, 2001; Taljūnaitė, 2001 ir 2004; Kriauzaitė, 2004; Luobikienė, 2004; Braslauskienė, 2004 ir kt.), pritardami vieni kitiems arba ignoruodami kitus, yra pateikę itin glaustus sąvokos pristatymus, tačiau išsamesnio akademinio straipsnio, juo labiau visos monografijos, kurioje socialinė atskirtis būtų pagrindinis, o ne šalutinis objektas, nacionalinėje bibliografijoje nepavyko rasti. Ko gero, viena priežasčių, kodėl stokojama entuziazmo mokslininkams gvildinti socialinę atskirtį, galėtų būti ligšiolinis nekritiškas šios sąvokos vartojimas bei jos daugialypė aura, primetama daugybės politinių konotacijų.

Faktas, kad Lietuva turi tarptautinių (Lisabonos strategija, 2000) ir nacionalinių (Lietuvos Respublikos 2004–2006 metų nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas, 2005) politinių įsipareigojimų socialinės atskirties atžvilgiu, skatina klausiti: ar lūkesčiai, siejami su šiais dokumentais, nėra iš dalies pasmerkti nesėkmei, jeigu nėra konsensuso dėl vienos pagrindinių sąvokų – socialinės atskirties – turinio, jeigu susiduriame su reiškinio tyrimo metodologijos ir matavimo problemomis? Tokį klausimą provokuoja kelti ir neseniai paskelbta Lisabonos strategijos vidurio laikotarpio įgyvendinimo ataskaita ir jos kritiški vertinimai (Kok High Level Expert Group, 2004; Lisbon mid-term review, 2005).

Straipsnyje keliami klausimai, ką reiškia „socialinė atskirtis“ šiuolaikinės Lietuvos kontekste ir kaip ši sąvoka vartojama Lietuvoje? Ieškant atsakymų, remiamasi ne tik lietuvių mokslininkų įdirbiu, bet ir naujaisiais šio reiškinio tyrinėtojų iš Europos šalių darbais.

Straipsnį sudaro trys dalys. Pirmoje pateikiama autorės nuomonė dėl kai kurių diskutuotinių socialinės atskirties fenomeno aspektų: ar socialinė atskirtis yra naujas, ar senas reiškinys; ar galima savanoriška socialinė atskirtis ir koks yra socialinės atskirties ir skurdo sąvokų tarpusavio santykis. Antroje dalyje nagrinėjama daugialypė socialinės atskirties reiškinio samprata: atskleidžiamos kelios teorinės reiškinio pažinimo perspektyvos, taip pat aptariami negausūs akademiniai, oficialieji ir mažiau oficialūs socialinės atskirties Lietuvoje apibrėžimai. Straipsnis baigiamas glausta socialinės atskirties ištakų ir dinamikos analize: aptariamos socialinės atskirties priežastys ir rizikos tapti socialiai atskirtam veiksniai, taip pat socialinės atskirties pasireiškimo sritys.

1. Kai kurių mitų apie socialinę atskirtį demaskavimas

Ar socialinė atskirtis yra naujas, ar senas reiškinys? Būtų klaidinga manyti, kad XX a. aštuntame dešimtmetyje prancūzų filosofo Rene Lenoir'as (knygoje „Les Exclus“ SEUIL, Paris, 1974) paminėtas reiškinys – socialinė atskirtis – tik tada ir atsirado (Sen, 1999; Editor's, 2001; Littlewood,

¹ Interneto užklausoje „socialinė atskirtis“ randama apie 500 nuorodų tekstuose lietuvių kalba. Lenkijos interneto erdvėje „wykluczenie społeczne“ minima apie 16 000 kartų, Rusijoje „социальная изолированность“ – 10 000 kartų. Tik Latvijoje sąvoka „sociālā atstumība“ yra dar didesnė retenybė nei Lietuvoje, nes terandama apie 100 nuorodų.

Herkommer, 1999). Praktiškai nuo neatmenamų laikų, kol žmonės gyvena bendruomenėse ir bendrabūviui su kitais žmonėmis teikia simbolinę reikšmę, kiekvienoje visuomenėje egzistavo saviti socialiai priimtini būdai, kaip atmesti, atskirti nepageidaujamus arba svetimus asmenis. Skirstant žmones į *savų* ir *kitų* kategorijas, vieni galėjo mėgautis buvimu įtrauktais į bendruomenę (jie, kaip bendruomenės nariai, turėjo atitinkamas teises ir pareigas), kitiems teko atstumtųjų dalia – jokių socialinių vaidmenų, o atitinkamai – ir jokių socialinių ryšių.

Žinoma, daugelis mąstytojų (pvz., kad ir K. Marx, E. Durkheim, M. Weber ir kt.) įžvelgė minėtą reiškinį iki R. Lenoir'o, tačiau jie vartojo kitokias sąvokas ir formulavo problemą kiek kitokiais aspektais. Šiuolaikinės visuomenės sudėtingos ir daugialypės socialinės struktūros kartu su nepakankamai tobulomis pastangomis užtikrinti žmonių socialinę gerovę davė nenumatytą šalutinį produktą – socialinės atskirties transformaciją: didesnę plitimą ir sudėtingėjimą. Šiandienos perspektyvoje vis didesnę svarbą įgyjant atskiro žmogaus teisių suvokimui ir gynimui, kita vertus, ateitį siejant su stiprios socialinės sanglaudos visuomenėmis, keičiasi ir požiūris į socialinę atskirtį: moralinis, socialinis ir politinis pakantumas šiam reiškiniui nyksta.

Taigi R. Lenoir'as pradėjo vartoti sąvoką „socialinė ir ekonominė atskirtis“ atkreipdamas dėmesį į dešimtadalį Prancūzijos piliečių („*mentally and physically handicapped, suicidal people, aged invalids, abused children, substance abusers, delinquents, single parents, multi problem households, marginal, asocial persons, and other social misfits*“, R. Lenoir'o percituotas iš Sen, 2000), kurie dėl fizinės, protinės arba socialinės negalios lieka atskirai nuo gerovės valstybės ir kartu ekonominės ir socialinės raidos laimėjimų nuošalyje.

R. Lenoir'o socialinę atskirtį, faktiškai įvardytą kaip tam tikrų kategorijų asmenų atskirtį nuo socialinės apsaugos sistemos, vėlesni reiškinio tyrėjai nuolat plėtė ir pildė, įžvelgė vis naujų atskirties pjuvenių. Taip buvo atkreiptas dėmesys į individo santykio su darbo rinka išskirtinę svarbą jo rizikai atsidurti tarp socialiai atskirtųjų (pvz., Paugam, 1993). Kiti tyrinėtojai atkreipė dėmesį į pilietinių ir socialinių teisių (į tinkamą sveikatos apsaugą, išsilavinimą, materialinę gerovę) pripažinimo visiems svarbą ir atitinkamai sąvoką „socialinė atskirtis“ pirmiausia siejo su žmogaus pagrindinių teisių įgyvendinimu (pvz., Rees, 1998). Labai vertingas sociologų P. Bourdieu¹, F. Parkin², S. Paugam³ indėlis konceptualizuojant socialinės atskirties reiškinį.

Bandydami atsakyti į skyrelio antraštėje iškeltą klausimą turime konstatuoti, kad gana sunku pateikti vienprasmę atsakymą dėl socialinės atskirties, kaip socialinio reiškinio naujumo. Iš dalies galima pripažinti R. Lenoir'o nuopelnus įvardijant sąvoką, ir tai tarsi galėtų būti argumentas ginant jos ir ja apibrėžiamo reiškinio naujumą. Kita vertus, neracionalu užbraukti ankstesnių tyrinėtojų įdirbį, taip pat ir vėlesnių, prisidėjusių prie socialinės atskirties sąvokos konceptualizavimo pažangos. Vis dėlto turint omenyje paties socialinės atskirties reiškinio egzistavimo faktą kitose epochose (kad ir mokslinškai neįvardyto arba įvardyto kitais žodžiais), regis, šiuolaikinę socialinę atskirtį būtų korektiškiau įvardyti kaip vientiso ir besikeičiančio reiškinio vieną raidos etapų (kaip naują atmainą, šiuolaikinę formą ar pan.), bet ne kaip visiškai naują ir unikalų reiškinį, būdingą tik XX–XXI a. sandūros visuomenėms.

Ar socialinė atskirtis gali būti savanoriška? Vienas pirmų būtinų žingsnių kelyje į socialinės atskirties sampratą yra šio at(si)skyrimo savanoriškumo aspekto išsiaiškinimas. Daugybėje gyvenimo situacijų žmogus pats priima sprendimą ne(be)dalyvauti, neįsitraukti, atsiskirti, izoliuoti save nuo tam tikros veiklos, sustabdyti savo narystę tam tikroje grupėje. Neretai kalbama apie savanorišką atskirtį dėl etinių arba religinių sumetimų. Tai vadinama savęs atskirtimi (*auto-exclusion* arba *self-exclusion*). Prielaida, kad žmogus savanoriškai apsisprendžia atsiskirti nuo kitų ir dėl to jis priskirtinas socialiai atskirtųjų kategorijai, disonuoja su viena iš pamatinių nuostatų dėl socialinės atskirties prigimties: žmogus vertinamas kaip socialiai atskirtas tik tuo atveju, kai jis neturi galimybių (arba jos ribotos) dalyvauti visuomenės, kurioje gyvena, plėtros procesuose (Burchard, Le Grand, Piachaud, 1999; Barry, 2002). Kiti tyrinėtojai asmens būsenos patiriant socialinę atskirtį subjektyvų turinį iškelia netgi į pirmą vietą: jų teigimu, tam, kad individo padėtis būtų įvardyta kaip socialinė atskirtis, būtina sąlyga yra jo nepasitenkinimas ir jaučiama įtampa dėl susiklosčiusios situacijos (tai visiškai nesiderina su savanoriškumu). Kita vertus, visų nepatenkintų ir įsitempusių asmenų negalime mechaniškai vadinti socialiai atskirtaisiais.

Kita atvejų grupė, iš pirmo žvilgsnio atrodanti kaip savanoriškas atsiskyrimas nuo visuomenės, faktiškai yra tik tariamas savanoriškumas. Kai žmogus, praradęs darbą, nebeieško naujo (pvz., prieš-

¹ Žr. daugelį P. Bourdieu veikalų: pvz., *Distinction*. – London: Routledge and Kegan Paul, 1984; *Homo Academicus*. – Cambridge: Polity, 1988; *The Field of Cultural Reproduction*. – Cambridge: Polity, 1993; *Academic Discourse*. – Cambridge: Polity, 1994 ir kt.

² Žr. Parkin F. Strategies of Social Closure in Class Formation. F. Parkin (Ed.). *The Social Analysis of Class Structure*. – London: Tavistock, 1979. P. 1–18. Parkin F. *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. – London: Tavistock, 1979.

³ Žr. Paugam S. *L'exclusion, l'état des savoirs*. – Paris: La Découverte, 1996; Paugam S. *La disqualification sociale. Essai sur la nouvelle pauvreté*. – Paris: Presses Universitaires de France, 2002.

pensinio amžiaus žmonės arba buvę kaliniai ir kt.) arba kai žmogus, praradęs būstą, nebesivargina laikytis visuotinai priimtų bendravimo, elgesio, švaros taisyklių, galima kaltinti, kad jis pats pasirenka tokį atsiskyrimo kelią, nesiekia veiklos, padedančios integruotis į visuomenę. Pažvelgus giliau, neretai paaiškėja, kad jų atsiskyrimas įvertinant galimus ekonominius, politinius, teisinius ir kultūrinius barjerus, visiškai arba iš dalies užkertančius šios kategorijos žmonėms galimybę dalyvauti visuomenės gamybos ir paskirstymo procesuose, greičiau yra padiktuotas sveiko proto (adaptacinių gebėjimų) nei išskirtinio noro priimti socialiai atskirtojo, atstumtojo vaidmenį. Tampa akivaizdu, kad socialinė atskirtis užprogramuota sistemoje ir menkai tepriklauso nuo asmens norų.

Vadovaujantis apibrėžimu, kuriame asmuo laikomas socialiai atskirtu, „jeigu jis arba ji nedalyvauja pagrindiniuose visuomenės, kurioje jis arba ji gyvena, veiklos procesuose“ (Burchard et al., 2002, p. 30), galima būtų suprasti, kad savanoriškumo/priverstinumo aspektas šiam reiškiniui nėra esminis. Mokslininkui B. Barry (1998) nekelia abejonių socialinės atskirties priverstinis pobūdis. Jis siūlo vartoti dvi sąvokas: „socialinė izoliacija“, kai kalbama apskritai apie individo arba grupės nedalyvavimą visuomenės pagrindiniuose socialiniuose institutuose (apima ir savanorišką, ir priverstinį nedalyvavimą), o sąvoką „socialinė atskirtis“ „rezervuoti“ tokių nedalyvavimo atvejų pogrupiui, kai socialinė izoliacija vyksta dėl priežasčių, kurios nepriklauso nuo atskirties subjekto. Kaip taikliai pabrėžia B. Barry (1998), socialinė atskirtis yra tai, kas žmonėms nutinka, o ne tai, ką jie patys gali pasirinkti.

Apibendrinant išsakytas mintis galima daryti prielaidą, kad socialinės atskirties sąvoka nesuderinama su savanoriškumu, nes yra neutrali žmogaus norams, bet jautri lygioms galimybėms: kai gyvenime realizuojamos žmogaus iš tiesų lygios su kitais gyvenimo galimybės, jis jau socialiai nebeatskirtas, o ar jis pasinaudos ir kaip pasinaudos vienomis arba kitomis galimybėmis, – tai jo reikalas. Taigi kaip socialinė problema, kaip reiškinys, keliantis visuomenės susirūpinimą, socialinė atskirtis neturėtų turėti ką nors bendra su iš tiesų savanorišku apsisprendimu nedalyvauti.

Socialinės atskirties ir skurdo sąvokos: identiškos, panašios ar nieko bendra neturinčios? Yra nemažai sąvokų, kurios kartais dubliuoja, kartais yra artimos, o kartais labiau nutolusios nuo socialinės atskirties termino. Ko gero, labiausiai socialinės atskirties sąvoka yra susipynusi su skurdo sąvoka. Neretai galima rasti nuomonių, kad socialinė atskirtis ir yra tas pats skurdas, tiesiog socialinė atskirtis „plačiau ir įvairiapusiškiau atspindi skurdžiai gyvenančių žmonių problemas“ (Žalimienė, 2004, p. 45) arba „socialinės atskirties kvintesencija <...> yra skurdas“ (Taljūnaitė, 2001, p. 59). Vis dėlto nors ir pripažįstama, kad egzistuoja glaudus ekonominės stratifikacijos ir socialinės atskirties reiškinų ryšys, atkreipiamas dėmesys į tai, kad socialiai atskirtojo dalį patiria ir daugybė žmonių, kurie nepriskiriami prie skurstančiųjų sluoksnio, t. y., socialinė atskirtis gali įvykti ir tarp tokių grupių, kurių ekonominė padėtis tarpusavyje iš esmės nesiskiria (Barry, 1998).

Nepaisant platesnės (tausendiškosios¹ – Townsend, 1979; 1993) skurdo sampratos ir asketiškesnės socialinės atskirties sampratos² bendrumų, nemažai mokslininkų stengėsi nubrėžti tarp jų aiškia konceptualią takoskyrą. Antai P. Abrahamsonas (1998) ir G. Roomas (1999), atskleisdami šių sąvokų vidinę logiką, keliais „skalpelio brūkštelėjimais“ atskiria skurdo ir socialinės atskirties sąvokas (1 lent.).

Norėję atkreipti dėmesį į tai, kad tokia dichotomijomis grįsta lyginamoji analizė ne visada pateisinama. Jeigu palyginsime P. Abrahamsono ir G. Roomo pateiktus palyginimus, itin daug pastabų kelia pirmojo argumentai (žr. 1 lent.). Priešingai nei P. Abrahamsonas, manytume, kad socialinė atskirtis integruoja savyje ne tik teisių, bet ir išteklių (pajamų, sveikatos, išsilavinimo ir kt.) stoką (Coffey, 2004, p. 104); skurdas gali būti suvokiamas ne tik statiškai, kaip teigia autorius, bet ir dinamiškai; socialinės atskirties reiškinys apima ne tik horizontalųjį, bet ir vertikalųjį socialinės diferenciacijos pjūvius (remiantis Luhmann, 1982, žr. 2 lent.); skurdo, kaip ir socialinės atskirties, prevencijai tinkamos ir aktyvavimo priemonės; sociologų tyrimo objektu puikiausiai gali būti ne tik socialinė atskirtis, bet ir skurdas (žr. 1 lent.).

Apibendrinant galima pripažinti, kad skurdo ir socialinės atskirties sąvokos, nors ir susijusios, yra netapačios, nes skurstančiųjų ir socialiai atskirtųjų kategorijos sutampa tik iš dalies. Tai pripažįsta ir Londono ekonomikos ir politinių mokslų mokyklos tyrėjų kolektyvas (Burchardt, Le Grand, Piachaud, 2002, p. 6): tiriant socialinę atskirtį, materialinių išteklių stoka išlieka itin svarbia nedalyvavimo priežastimi, tačiau ji neišsemia visų prielaidų (žmogus gali neturėti materialinių problemų ir vis tiek nedalyvauti, nes, pavyzdžiui, patiria diskriminavimą, ilgalaikius sveikatos sutrikimus, jo geografinė padėtis nepalanki arba kitoks kultūrinis tapatumas). Būtina suvokti minėtų sąvokų konceptuales skirtumas, kurie įvardijami kaip skurdo sociologizacija: didinant stebimų kintamųjų skaičių nuo grynai materialinių ne-

¹ „Jeigu jie neturi arba jiems nesuteikiami ištekliai, kurie leidžia palaikyti atitinkamas gyvenimo sąlygas (maistas, patogumai, standartai ir paslaugos, kurie leidžia individams elgtis visuomenei įprastu būdu, kokio iš jų, kaip tam tikros visuomenės narių, tikimasi), juos galima apibūdinti kaip skurstančiuosius“ (Townsend, 1993, p. 36).

² „Individai arba grupės yra socialiai atskirti, jeigu jiems nesuteikiama galimybė dalyvauti, nesvarbu, ar jie nori dalyvauti, ar ne“ (Barry, 1998).

priteklių ir turinės nelygybės iki daugiamatės socialinių problemų (ne materialinių, bet ir nematerialinių) sancaupos ir dėl to atsirandančio individo socialinių saitų silpnėjimo ir nutrūkimo.

1 lentelė. Skurdo ir socialinės atskirties koncepcijų lyginamoji analizė (Abrahamson, 1998; Room, 1999)

	Skurdas	Socialinė atskirtis
	P. Abrahamson	
Situacija:	išteklių stoka	teisių stoka
Priežastys:	poreikiai	diskriminacija
Perspektyva:	statiška	dinamiška
Socialinės diferenciacijos tipas:	vertikalus hierarchinis: į socialines klases	horizontalus: į priklausiančius „saviems“ (<i>insiders</i>) ir pašaliečius, „kitus“ (<i>outsiders</i>)
Įveikimo priemonės:	socialinės išmokos	aktyvinimo priemonės
Mokslo disciplina:	ekonomika	sociologija
	G. Room	
Dėmesio centras:	finansiniai sunkumai	daugiamatė nepalanki padėtis (<i>multidimensional disadvantages</i>)
Perspektyva:	statiška	dinamiška
Kuo remiasi:	individo arba namų ūkio ištekliai	individo, namų ūkio ir bendruomenės ištekliai
Kontekstas:	paskirstymo dimensija	santykių, susijusių su stratifikacija ir nepalankia padėtimi, dimensija
Požiūris koncentruojasi į:	nelygybė	katastrofinis santykių ir ryšių nutrūkimas

2. Konceptualūs socialinės atskirties modeliai

Socialinės atskirties apibrėžimo link. Skirtingais laikais skirtingose šalyse socialinės atskirties sąvoka įvairių autorių interpretuojama vis kitaip (Littlewood and Herkommer, 1999; Saith, 2001; Biggin, 2004 ir kiti). Anot prancūzų tyrinėtojo S. Paugamo (1996, p. 4), „sociologai pirmiausia turi pripažinti, kad neįmanoma suformuluoti išsamių skurdo ir socialinės atskirties apibrėžimų. Šios sąvokos yra santykinės ir įvairuoja, tai priklauso nuo laiko ir aplinkybių“. Vieni socialinės atskirties sąvoką supranta iš individo tapatumo pozicijų, kiti vertina kaip individo tam tikrą būklę arba padėtį (Zaleskienė, 1998); vieni socialinę atskirtį priima kaip individo gyvenimo dinaminį procesą (Abrahamsen, 1998; Room, 1999), kiti – kaip socialinėje organizacijoje įtvirtintą ir jos nulemtą visuomenės raidos padarinį. Be to, tyrinėtojai nagrinėja skirtingus socialinės atskirties pūvius: vieni labiau gilina si į socialinės atskirties ir skurdo aspektus (pvz., Tsakoglou and Papadopoulos, 2001), kiti – į pilietinius aspektus (pvz., Zaleskienė, 1998, p. 17–23; Šaulauskas, 2000, p. 37–51; Poviliūnas, 2001, p. 54–56; Taljūnaitė, 2004, p. 46–49), dar kitiems aktualiausi yra socialiniai kultūriniai to paties reiškinio aspektai (Kasparavičienė, 2003, Vosyliūtė, 2005). Norint išvengti sąvokų painiavos, kiekvieną kartą vartodami socialinės atskirties sąvoką vis dėlto esame priversti skirti dėmesį jos apibrėžimui.

Dauguma tyrinėtojų, besistengusių pažinti socialinės atskirties reiškinį, pripažįsta šio reiškinio sudėtingumą, daugialypumą, kompleksiskumą ir pan. (Paugam, 1996; Zaleskienė, 1998; Poviliūnas, 2001 ir kt.). Tokia reiškinio specifika vis dėlto neatleidžia nuo būtinybės vartoti aiškias sąvokas, priešingai – įpareigoja ypač atidžiai ir atsakingai su jomis elgtis.

Apibendrinus socialinės atskirties conceptualiam nagrinėjimui reikšmingų tyrinėtojų (Silver, 1994; Luhman, 1982; Burchardt, Le Grand and Piachaud, 2002) teorinį indėlį, galima įsitikinti trijų teorinių požiūrių – paradigmu (2 lent.), maksimaliai integruojančių esamą socialinės atskirties koncepcijų įvairovę, prasmingumu. Žinoma, galima su minėtais autoriais ginčytis dėl kai kurių sąvokų ir nuostatų aiškinimo, dėl paradigminių požiūrių pavadinimo, tačiau nekyla abejonių, kad susipažinimas su šiomis koncepcijomis bei jų palyginimas leidžia užtikrinti pakankamai išsamią ir visapusišką nagrinėjamo reiškinio sampratą.

H. Silver (1994, p. 536), nurodydama, kad socialinės atskirties reiškinys yra tiek daugiaprasmiškas, daugiadimensinis, lankstus ir asociatyvus, kad visai natūralu šį reiškinį apibrėžti keleriopai, įvardijo ir nuodugniai aptarė šiuos teorinius požiūrius į socialinę atskirtį: solidarumas, specializacija ir monopolija (2 lent.). Kiekvienas jų siejamas su skirtingomis filosofinių ir sociologinių pažiūrų mokyklomis, kiekviename jų skirtingai aiškinami socialinės atskirties šaltiniai, sudedamieji, pobūdis ir prigimtis.

2 lentelė. Socialinės atskirties samprata (pagal Silver, 1994; Luhman, 1982; Burchardt, Le Grand and Piachaud, 2002)

Paradigma	Solidarumas	Monopolija	Specializacija
<i>Eiliškumas evoliuciniu požiūriu</i>	I	II	III
<i>Politinė filosofija</i>	respublikonizmas	liberalizmas	socialinė demokratija
<i>Sociologinė mokykla</i>	E. Durkheimio funkcionalizmas	K. Marxo ir M. Weberio konflikto teorijos	pliuralizmas
<i>Integracijos koncepcija</i>	grindžiama grupių solidarumo ir kultūros ribų	grindžiama socialinio uždarmo ¹ koncepcija	grindžiama atskirų, specializuotų sričių tarpusavio priklausomybe
<i>Integracijos šaltinis</i>	moralinė integracija	pilietinės teisės	mainai
<i>Socialinės tvarkos prigimtis</i>	socialinė tvarka yra pirmesnė individo atžvilgiu ir yra išorinė, moralinė ir normatyvi	socialinė tvarka yra priverstinė, ji „nuleidžiama“ valdančiosios klasės iš viršaus per hierarchinius jėgos santykius	socialinę tvarką palaiko suskaidytų, bet tarpusavyje susijusių socialinių sričių tinklas
<i>Vyraujanti diferenciacijos forma</i>	segmentinė – susiskirstymas į segmentinius vienetus remiantis narių egzistavimo bendrumu laike ir erdvėje	hierarchinė – susiskirstymas į sluoksnius remiantis pavaldumo principu. Esminės sąvokos valdžia, privilegijos, prestižas	funkcinė – susiskirstymas į specifines subsystemas pagal atliekamas funkcijas (subsystemų kiekis ir rūšys yra begaliniai)
<i>Vyraujantis diskursas</i>	individo elgsena ir jo vertybinė orientacija, „underclass“ tyrimai	diskriminavimas, lygių teisių įgyvendinimas	institucijų ir socialinių sistemų svarba socialinei atskirčiai
<i>Socialinės atskirties agentai</i>	patys atskirtieji	valdantysis elitas	socialinė sistema
<i>Kas gali tapti socialiai atskirtaisiais?</i>	specifinės elgsenos ir charakterio žmonės, kurie iš kartos į kartą perduoda savo vaikams priklausymą „užribio klasei“ „underclass“	žemesnių klasių atstovai, kurių statusas visuomenėje žemas ir kurie stokoja sprendimų priėmimo galios	kiekvienas visuomenės narys skirtinguose gyvenimo kelio etapuose turi tam tikrą riziką atsidurti socialinės atskirties padėtyje
<i>Socialinės atskirties prigimtis</i>	socialinė atskirtis yra neišvengiama, jos panaikinti neįmanoma, galima tik bandyti prisijaukinti atskirtuosius	socialinė atskirtis kyla iš klasės, statuso ir valdžios tarpusavio sąveikos. Atskirtiesiems suteikus lygias su įtrauktaisiais galimybes prieiti prie ribotų valdžios, turto ir prestižo išteklių, socialinę atskirtį galima būtų įveikti	socialinė atskirtis kyla iš neadekvataus socialinių sričių susiskaidymo, dėl konkrečiai sričiai netinkamų taisyklių taikymo, arba dėl barjerų, trukdančių laisvus mainus ir judėjimą tarp atskirų sričių. Socialinę atskirtį galima būtų mažinti nustatant ir pašalinant socialinę atskirtį sukuriančius kanalus socialinėje sistemoje
<i>Socialinės atskirties įveikimo strategija</i>	perauklėjimas resocializacija	sistemos „tarp lygių yra dar lygesnių“ ardymas	aktyvinančios priemonės: • galimybių suteikimas, • įgalinimas, • saugumo didinimas

Apibendrinant paradigminius požiūrius į socialinę atskirtį, būtina atkreipti dėmesį į šias H. Silver (1994) pastabas:

- minėti požiūriai yra tik analitiniai įrankiai siekiant geriau pažinti reiškinį, vadinamieji idealūs tipai. Taigi nagrinėdami socialinę atskirtį, galime susidurti su daug sudėtingesnėmis, tarpusavyje susipynusiomis nuostatomis;
- nors minėti socialinės atskirties aiškinimai išsirutuliojo skirtingose epochose, šiuolaikinėje visuomenėje susiduriame su visų trijų deriniu, savitu kiekvienam sociokultūriniam diskursui;

¹ Procesas arba strategija, kai grupės nariai siekia apriboti kitų priėjimą prie jų išteklių ir galimybių remiantis grupės požymiais – etniniu identitetu, kalba, socialine kilme, religija ir pan. – Vėberio socialinio uždarmo koncepcija (žr. Parkin, 1979, p. 45-47).

- integruoto požiūrio į socialinę atskirtį pranašumas tas, kad jis suteikia konceptualų pagrindą apimti visą šį daugialypį reiškinį ir plėtoti asmens socialinio įsitraukimo/atskirties lygio matavimo metodologiją kiekvienoje atskiroje dimensijoje ir apibendrintai.

Kaip Lietuvoje vartojame sąvoką „socialinė atskirtis“? Ar esame tinkamai teoriškai ir metodologiškai pasirengę, kad galėtume veiksmingai mažinti socialinę atskirtį šalyje, kaip esame įsipareigoję ne vienoje strategijoje, veiksmų plane ir socialinėje programoje? Toliau pabandydysime išnagrinėti socialinės atskirties sampratą Lietuvoje nekeldami klausimo apie tai, ar esamų žinių ir metodologinių įžvalgų pakanka ir ar jie galėtų kuo nors pasitarnauti praktikiams, dirbantiems šia kryptimi.

Socialinė atskirtis Lietuvos akademiniame diskurse. Lietuvoje socialinė atskirtis sudomino ne vieną mokslininką (Zaleskienė, 1998; Šaulauskas, 2000; Poviliūnas, 2001; Taljūnaitė, 2001 ir 2004; Kriauzaitė, 2004; Luobikienė, 2004; Braslauskienė, 2004 ir kt.), tačiau jų motyvacija skirtinga. Vieni jų ne tik pateikia nagrinėjamos sąvokos apibrėžimą, bet kalba ir apie šio reiškinio priežastis, dinamiką, apraiškos formas, kitiems socialinės atskirties terminas yra tik madinga etiketė, kuri prikabinama daug nesusimąsčius (o gal ir susimąsčius, bent jau mintyse) apie jos turinio problemišumą.

Analizuodami Lietuvos tyrinėtojų pateiktus socialinės atskirties sąvokos apibrėžimus (3 lent.) įsitikiname, kad kiekvienas jų kiek kitaip nusako šio reiškinio esmę. Be to, tekstuose neaptinkame jokios polemikos su kitais lietuvių autoriais, o jeigu paminima, tai tik pritarimo tikslais, ir tai dažniausiai tai būna I. Zaleskienė. Užsienio kolegų įdirbiu šiuo klausimu remiamasi itin vangiai.

3 lentelė. Lietuvos mokslininkų socialinės atskirties apibrėžimai (Zaleskienė, 1998; Šaulauskas, 2000; Poviliūnas, 2001; Taljūnaitė, 2001 ir 2004)

Autorius	Socialinės atskirties apibrėžimas
I. Zaleskienė (1998, p. 18)	„Plačiąja prasme socialinę atskirtį galima apibūdinti kaip visuomenėje egzistuojantį pilietinių teisių apribojimą tam tikroms žmonių grupėms, nesavanorišką nutolinimą nuo visuomeninių ir ekonominių vertybių“.
M. P. Šaulauskas (2000, p. 46)	Socialinė atskirtis – „<...> terminas, reiškiantis kuo plačiausiai suprastą marginalizaciją, t. y. tokį visuomeninį procesą ir jo padarinį, kuris lemia ir apibrėžia piliečių nebuvimą sudėtine „normalios“ visuomenės dalimi“.
A. Poviliūnas (2001, p. 55)	„Socialinė atskirtis pačiais plačiausiai bruožais yra suprantama kaip kuo įvairiausių visuomenės grupių atskyrimas nuo galimybės dalyvauti pagrindiniuose visuomenės plėtros procesuose“.
M. Taljūnaitė (2001 ir 2004)	1) pritaria I. Zaleskienės (1998) apibrėžimui (2001, p. 63) ir (2004, p. 47); 2) cituoja A. Corden ir K. Duffy (1998, p. 95–124): „Socialinė atskirtis – tai procesas, kurio metu individas ar grupės yra izoliuojami nuo pagrindinių socialinių mechanizmų, kurie gamina ar skirsto socialinius išteklius... procesai, sąlygojantys susvetimėjimą vieno ar kelių pagrindinių mechanizmų atžvilgiu: a) darbo rinkos, b) šeimos ar kitų neformalių grupių (giminių, draugų, bendruomenės), c) valstybės.“

Norėjęsi paminėti dar keletą socialinės atskirties sąvokos brandinimo Lietuvoje ypatumų:

- kai kurie socialinei atskirčiai aprašyti skirtų tekstų Lietuvoje atsirado ne tiek kaip mokslininko giluminio pažinimo intereso išraiška, bet labiau kaip Jungtinių Tautų vystymo programos užsakomieji tekstai. Patirtis rodo, kad socialinės atskirties fenomenas yra tik vienas iš daugelio šių autorių interesų, ir dėmesys, skirtas pažinti būtent šį reiškinį, vis dėlto turi fragmentiškumo požymių.

- kita vertus, tarp Lietuvos mokslininkų populiori praktika vietoj socialinės atskirties kaip gana abstraktaus reiškinio lengvai pereiti prie konkrečių socialinių kategorijų žmonių problemų nagrinėjimo turint omenyje tai, kad jie priklauso socialinės atskirties grupėms. Iš tiesų toks priėjimas akivaizdžiai fiksuoja socialinę atskirtį, egzistuojančią konkrečiomis apraiškos formomis, tačiau menkai teprisideda prie bendrosios socialinės atskirties koncepcijos plėtojimo Lietuvoje.

Deja, Lietuvoje pasitaiko ir pseudomokslinių publikacijų socialinės atskirties tema, t. y. neatitinkančių mokslinių straipsnių žanro, pvz., žurnalisto M. Kuitniausko „Socialinė atskirtis ir susietis – skurdo ištakos“¹ arba sociologės V. Jonikovos „Moterys kaip socialinė atskirtis“². Minėtuose straipsniuose net nesivarginama pateikti nagrinėjamo reiškinio apibrėžimo (pvz., V. Jonikovos) arba pateikus

¹ Kuitniauskas M. Socialinė atskirtis ir susietis – skurdo ištakos. Elektroninis žurnalas „Sociumas“, 2000, lapkritis: <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr21/atskirtis.asp>

² Jonikova V. Moterys kaip socialinė atskirtis. Elektroninis žurnalas „Sociumas“, 2000, spalio. <http://www.sociumas.lt/Lit/autoriai/Jonikova.asp>

apibrėžimą nesivarginama nurodyti šaltinio (M. Kuitniausko straipsnyje nurodomi tik cituojamo autoriaus vardas ir pavardė be publikacijos metrikų). Apie šias publikacijas galima būtų ir neužsiminti, jeigu jos nebūtų tapusios vienos dažniausiai plagijuojamų studentų moksliniuose darbuose.

Pusiau oficialūs ir oficialūs socialinės atskirties apibrėžimai. Socialinės atskirties reiškinys yra ne tik akademinio (bent jau turėtų tapti), bet ir politinio diskurso (jau įtvirtintas įvairiuose programiniuose dokumentuose) objektas, todėl svarbu apžvelgti, kaip šį reiškinį apibrėžia politikai ir praktikai, kurie jau šiandien užsiima „socialinės atskirties mažinimu“. Su kuo gi kovojame Lietuvoje? Ar pavyks įveikti socialinę atskirtį Lietuvoje, jeigu nelabai įsivaizduojame, kas tai yra? Kokiais rodikliais remdamiesi galėsime įvertinti pažangą šioje srityje (ar socialinė atskirtis sumažėjo, padidėjo, ar liko tokia pati, kaip kovos su ja paskelbimo diena)?

Sveiko proto logika ragina mus, ieškant oficialaus (Vyriausybės patvirtinto) socialinės atskirties apibrėžimo, pirmiausia kreiptis į Lietuvos Respublikos 2004–2006 metų nacionalinį kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planą (2005). Susipažinimas su minėtu dokumentu leidžia konstatuoti, kad terminas „socialinė atskirtis“ jame pavartotas lygiai tris kartus – 2, 9 ir 39 puslapiuose, be jokių komentarų. Matyti, vadovaujamosi prielaida, kad tai visiems savaime suprantamas grėsmingas reiškinys, nereikalaujantis apibrėžtumo. Vis dėlto turint omenyje šio reiškinio kompleksiskumą nesunku numatyti, kad apibrėžti socialinę atskirtį tokiu atveju tampa kiekvieno skaitytojo skonio ir gyvenimiškos patirties reikalu, tuo tarpu, pavyzdžiui, skurdo sąvokos vienprasmiško supratimo sklaida Lietuvoje pasirūpinta kur kas geriau: reiškiniumi ir jo matavimo rodikliams aiškinti valstybės dokumentuose nestokojama dėmesio (Skurdo mažinimo Lietuvoje strategija, 2000, p. 7–18).

Taigi oficialaus socialinės atskirties reiškinio apibrėžimo nacionaliniame veiksmų plane nepavyko rasti, tad vertėtų išsiaiškinti, ar įstatymus leidžiančiosios ir vykdančiosios valdžios institucijos turi bent darbinis šio reiškinio aiškinimus. Lietuvos Respublikos Seimo interneto svetainėje randame itin trumpą ir mįslingą aiškinimą: „*social exclusion* (liet. socialinis atmetimas); *USE marginalisation* (liet. socialinis nuošalėjimas, vok. *soziale Ausgrenzung*, pranc. *exclusion sociale*)“ (ES terminų žodynas, 2005). Neteko matyti, kad kas nors iš praktikų Lietuvoje ją vartotų. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos interneto svetainėje randame kiek išsamesnį, tačiau gana ribotą ir tendencingą aiškinimą: „*social exclusion*/socialinė atskirtis – visuomenės atsikakymas atskirų savo narių (pavyzdžiui, benamių, narkomanų), jeigu jų gyvenimo būdas neatitinka visuomenės nuostatų arba jie negali palaikyti įprastos socialinės sąveikos, neturėdami tam reikalingų materialinių išteklių, išsilavinimo ir pan. Socialinę atskirtį gali sukelti ir socialinės apsaugos sistemos trūkumai, neleidžiantys daliai gyventojų pasinaudoti šios sistemos galimybėmis“ (Socialinės apsaugos terminų žodynas, 2000). Šis apibrėžimas vartojamas kai kuriuose pranešimuose, socialinių projektų aprašuose.

Lietuvoje socialinės atskirties sąvokos įtraukimas į rengiamo projekto pavadinimą tapo kone užtikrintu sėkmės garantu siekiant laimėti paraiškų konkursus. Pavyko rasti informacijos (nors ir labai skurdžios) apie kelis tokius Lietuvoje atliktus projektus: pvz., „Socialinė atskirtis ir skurdas pereinamuoju laikotarpiu“ (projekto vadovas Socialinės politikos grupė, rėmėjas – JTVP)¹, „Socialinės atskirties mažinimas per integraciją į informacinę visuomenę“ (projekto vadovas UAB Informaciniai projektai, rėmėjas – PHARE)², „Atskirties mažinimo politinės ir administracinės priemonės“ (projekto vadovas Darbo ir socialinių tyrimų institutas, rėmėjas – Socialinės apsaugos ir darbo ministerija)³.

Nekyla abejonų, kad Lietuvoje lėšos buvo skirtos ir kitiems panašioms didesniems ir mažesniems projektams įgyvendinti, tačiau viešai informacija apie juos nėra prieinama. Tikėtina, kad visų šių projektų vykdytojai, dirbdami su socialinės atskirties reiškiniumi, suformulavo sau bent jau darbinį reiškinio apibrėžimą. Deja, daugumos šių projektų trūkumas tas, kad nesirūpinama jų rezultatų derama sklaida. Minėtuose ir dar nemintuose projektuose vartojami socialinės atskirties apibrėžimai lieka paslaptimi, o atliktų projektų rezultatai yra pusiau paslaptis, nes prieinami tik nedaugeliui žinybų specialistų. Dėl informacijos stokos negalime spręsti apie Lietuvoje įgyvendintų socialinės atskirties mažinimo projektų naudą, tačiau pagrįstai galime teigti, kad šie projektai neprišidėjo prie socialinės atskirties koncepcijos plėtojimo Lietuvoje.

Apibendrinant reikia konstatuoti, kad Lietuvoje socialinės atskirties reiškinio samprata yra gana neišplėta ir paini tiek akademinėi bendruomenei, tiek socialinės politikos rengėjams ir vykdytojams, taip pat ir socialinės srities praktikams. Šio sudėtingo ir mistinio reiškinio matavimo instrumentų (būtinų proceso stebėsenai), leisiančių įvertinti paskelbtos kovos su socialinės atskirties plitimu rezultatus, klausimas netgi nekliamas.

¹ JTVP interneto svetainė - <http://www.undp.lt/lt/index.html?id=58>

² PHARE interneto svetainė - http://www.phare.lt/lt/?p=projects&project_id=5

³ Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos interneto svetainė - <http://www.socmin.lt/index.php?-1339458688>

3. Socialinės atskirties ištakos ir dinamika

Socialinės atskirties priežastys ir rizikos tapti socialiai atskirtam veiksniai. Dauguma socialinių tyrinėtojų sutaria, kad socialinė atskirtis savo moderniąja apraiška yra sąlygiškai naujas reiškinys ir yra ekonominės ir socialinės pertvarkos tarptautiniu, nacionaliniu ir regioniniu lygmenimis rezultatas (Littlewood and Herkommer, 1999). Kelių pastarųjų dešimtmečių esminiai ir dinamiški ekonominiai pokyčiai, individų konkurencingumo sąlygų aštrėjimas ir atitinkama socialinių bei politinių institutų restruktūrizacija yra atsakingi už vis gilėjančias gyventojų poliarizacijos ir pliuralizacijos tendencijas, sudarančias prielaidas formuotis socialinei atskirčiai.

Lietuvių tyrinėtojai (Zaleskienė, 1998; Šaulauskas, 2000) socialinę atskirtį skatinančius veiksnius klasifikuoja taip:

- politiniai ir teisiniai veiksniai: fundamentalių politinių, socialinių ekonominių teisių ribojimas įmanomas dėl nepakankamai demokratiškos politinės sanklodos ir (neveiksni) liberalios demokratijos;
- socialiniai ekonominiai veiksniai: mažos pajamos, paslėptasis bei dalinis nedarbas, didelis socialinio mobilumo mastas;
- kultūriniai psichologiniai veiksniai: stigmatizavimas, bejėgiškumas, menkinimas ir ignoravimas, įmanomi dėl diskriminacinių nuostatų ir (neveiksni) kultūros politikos.

Kokie asmenys tokių socialinę atskirtį formuojančių veiksnių kontekste labiausiai rizikuoja atsidurti tarp socialiai atskirtųjų? Olandijos Socialinio ir kultūrinio planavimo biuro¹ darbuotojai yra parengę matavimo skalę, kuri leidžia išreikšti socialinės atskirties laipsnį vienu skaičiumi – socialinės atskirties indeksu. Jų atlikto tyrimo taikant socialinės atskirties indeksą rezultatai leido nustatyti, kokiais ypatumais pasižymintys asmenys patiria didesnę riziką tapti socialiai atskirtais (indekso reikšmei esant didesnei nei vienetas veiksniai interpretuojami kaip sukeltantys riziką tapti socialiai atskirtais) (Jehoel-Gijsbers, 2004):

• asmenys, kurių (labai) prasta sveikata	1,2645
• asmenys, kurių žema psichologinė gerovė	1,1742
• skurstantys namų ūkiai	1,0739
• nepilnos šeimos	0,9741
• namų ūkiai, kuriuose buvo keli nedarbingumo laikotarpiai per pastaruosius 5 metus (tik asmenų iki 65 metų namų ūkiai)	0,9030
• namų ūkiai, kurių pajamos sudaro pašalpos (tik namų ūkiai asmenų iki 65 metų)	0,7528
• namų ūkiai, kurių pajamos atitinka žemiausią pajamų kvintilę	0,7030
• tautinės mažumos ne iš Vakarų šalių	0,6227
• asmenys, silpnai mokantys olandų kalbą	0,5921
• namų ūkiai, kuriuose nėra dirbančių asmenų (tik namų ūkiai asmenų iki 65 metų)	0,5524

Didžiosios Britanijos socialinės atskirties padalinio ataskaitoje (Preventing social exclusion, 2001, p. 11) minimi šie svarbiausieji asmenų rizikos patirti socialinę atskirtį veiksniai: mažos pajamos; šeiminių konfliktas; globojami asmenys; problemos mokykloje; buvę kaliniai; etninių mažumų atstovai; asmenys, gyvenantys nepalankioje kaimynystėje miesto ir kaimo gyvenvietėse; psichinės sveikatos problemos, amžius ir negalia.

Apibendrinant galima teigti, kad palankią terpę socialinei atskirčiai plisti užtikrina sistemos užprogramuotas netolygus valdžios ir turto paskirstymas visuomenėje, taip pat ir nepakantumo *kitokiems* toleravimas. Tyrimai rodo, kad didesne rizika patekti į socialinę atskirtį (generuojamą prieš tai minėtų mechanizmų) itin pasižymi žmonės, kurių silpna fizinė arba psichinė sveikata, kurie skursta arba kurių šeimos aplinka yra nesaugi.

Socialinės atskirties pasireiškimo sritys. Dauguma socialinių tyrėjų reiškia vienodą nuomonę dėl socialinės atskirties fenomeno daugialypiškumo, dėl jo pasireiškimo daugiadimensiškumo. Kalbant apie žmogų kaip socialiai atskirtą, natūraliai kyla klausimas, nuo ko gi jis atskirtas? Atskyrimas gali pasireikšti nevienodai: vienur žmogaus galimybės dalyvauti užtikrinamos, kitur – ribojamos arba visai neužtikrinamos. Socialinės atskirties tyrinėtojams itin svarbu siekti tiksliai nustatyti, kuriose gyvenimo srityse, kitaip tariant, kokio pobūdžio socialinę atskirtį asmuo patiria. Skaitant mokslinę literatūrą teko įsitikinti, kad socialinė atskirtis pasireiškia kompleksiskai (tuo pat metu apima keletą gyvenimo sričių), tačiau neteko girdėti apie anoniminę socialinę atskirtį.

¹ Olandijos Socialinio ir kultūrinio planavimo biuras – Social and Cultural Planning Office of the Netherlands, internet page - <http://www.scp.nl/english/publications/summaries/9037701604.html>

Viena labiausia paplitusių socialinės atskirties dimensijų tipizacijų yra keturianarė (Burchardt et al., 2002, p. 31; Littlewood and Herkommer, 1999; Karisto, 1990, p. 26 ir kt.). Nustatomos šios dimensijos:

- vartojimas – prekių ir paslaugų įsigijimo pajėgumas;
- gamyba – dalyvavimas ekonomiškai ir socialiai vertinamoje veikloje;
- politinis įsipareigojimas – dalyviams priimant vietos arba nacionalinius sprendimus;
- socialinė sąveika – integruotumas į socialines grupes – socialinių ryšių su šeima, draugais, bendruomene stiprumas.

Yra nemažai tyrinėtojų, kurių netenkina tokia apibendrinta tipizacijų schema, ir kiekvienas jų siūlo savo išplėstinį variantą. Pavyzdžiui, vadovaujantis M. Kronauerio (1997) tipologija, įvardijamos šios socialinės atskirties dimensijos:

- atskirtis nuo darbo rinkos – ilgalaikis nedarbas be galimybės gauti naują darbą;
- ekonominė atskirtis platesne prasme – skurdas, suprantamas kaip santykis su socialinėmis ir kultūrinėmis gyvenimo standarto vertybėmis;
- kultūrinė atskirtis – vyraujančios elgesio normos ir vertybės turi išskirtinį poveikį tiems, kurie reiškia kitokias elgesio normas ir vertybes;
- atskirtis izoliuojant – pasireiškia kaip išimtinai marginalizuotųjų ir stigmatizuotųjų socialinių ryšių, santykių ir grupės tapatumo apribojimas ir reglamentavimas;
- erdvinė atskirtis – atskirtųjų koncentravimasis aiškiai apibrėžtose vietovėse: pavyzdžiui, tam tikrose miesto zonose, tam tikruose regionuose, specifinėje kaimynystėje;
- institucinė atskirtis – nuoseklus privačių ir viešųjų įstaigų atsitraukimas nuo gerovės programų. Tai sukuria, pavyzdžiui, tiesioginę atskirtį nuo tokių viešųjų paslaugų kaip švietimas.

J. Percy-Smithas (2000) išskiria nei daugiau, nei mažiau kaip septynias socialinės atskirties dimensijas:

- ekonominė (pvz., ilgalaikis nedarbas; namų ūkiai, kuriuose nėra dirbančiųjų; žemos pajamos);
- socialinė (pvz., benamystė; nusikalstamumas; nepritapęs jaunimas);
- politinė (pvz., sprendimų priėmimo galios neturėjimas; politinių teisių stoka; susvetimėjimas arba pasitikėjimo politiniams procesams stoka);
- kaimynystės (pvz., apleisti, griūvantys gyvenamieji namai; aplinkinių degradacija);
- asmeninė (pvz., protinės ir fizinės sveikatos sutrikimai; žemas išsilavinimas);
- erdvinė (pvz., pažeidžiamų grupių geografinė koncentracija/marginalizacija);
- grupių (minėtų ypatumų sutelktumas tam tikroje grupėje, pavyzdžiui, tarp neįgaliųjų, pagyvenusių, tautinių mažumų).

Savaip patrauklus estų sociologės D. Kutsar (1997) požiūris. Autorė, analizuodama riziką tapti socialiai atskirtam Baltijos šalyse permainų laikotarpiu, remiasi E. Alardo (1975, percituota iš D. Kutsar, 1997, p. 82–83) trinare gerovės koncepcija, kurios esminiai elementai įvardijami šiomis pagrindinėmis sąvokomis:

- „turėti“ – turimi omenyje materialiniai ištekliai ir pajamos kurianti veikla: tokių dalykų, kaip pajamos, darbas, būstas, sveikata, išsilavinimas ir t. t. turėjimas/neturėjimas;
- „mylėti“ – turimi omenyje socialiniai ištekliai: individo socialinių saitų su šeima, draugais, bendruomene (integruotumo į socialines grupes) stiprumas/silpnumas;
- „būti“ – turimi omenyje sociodvasiniai ištekliai: tapatumo, susijusio su elgesio normomis, vertybėmis, socialiniu prestižu, gyvenimo filosofija, apibrėžtumas/neapibrėžtumas.

Nepriteklus nors vienoje minėtų sričių (dažniausiai nepriteklus yra keliasluoksnis ir apima kelias dimensijas) veikia individo galimybes visavertiškai įsitraukti į visuomenę (dalyvauti kuriant gerovę ir gaunant iš to naudos). D. Kutsar (1997) atkreipia dėmesį į tai, kad pokomunistinėms šalims specifinė socialinės atskirties dimensija reiškia anksčiau turėtų teisių ir statusų praradimą.

Apibendrinant mokslininkų nuostatas dėl socialinės atskirties pasireiškimo dimensijų, norėtųsi atkreipti dėmesį į tai, kad sutarimas dėl reiškinio sudėtingumo ir dėl jo pasireiškimo pobūdžio daugia-dimensiškumo susipina su nuomonių įvairove dėl to, kiek ir kokių tų dimensijų yra. Nors plačiau paplitusi Didžiosios Britanijos socialinės atskirties specialistų siūloma keturių dimensijų socialinės atskirties pasireiškimo schema, kai kurie Europos šalių mokslininkai siekia pateikti savo naujas schemas.

Išvados

Jau dešimt metų, kaip Lietuvoje įsibėgėja kova su skurdu ir socialine atskirtimi, kuri vainikuojasi nacionalinės reikšmės dokumentu – Lietuvos Respublikos 2004–2006 metų nacionaliniu kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planu. Nebe už kalnų ir atsiskaitymo metas, kai teks pasakyti,

kas ir kiek sumažinta. Mokslinės literatūros, tyrimų ataskaitų, nacionalinio kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų plano ir kitų šaltinių analizė verčia sunerinti dėl iškeltų uždavinių sėkmingo įvykdymo galimybių. Šiuo straipsniu norėta atkreipti dėmesį į socialinės atskirties reiškinio sampratą Lietuvoje spragas, nes bet kokio veiksmo principas yra turėti išsamių žinių apie veiklos objektą, kad būtų galima kuo efektyviau su juo dirbti (šiuo atveju – mažinti).

Ką žinome apie socialinės atskirties reiškinį Lietuvoje? Šio tyrimo rezultatai leidžia apibendrinti, kad Lietuvoje šis reiškinys neretai suvokiamas gana paviršutiniškai, jo suvokimo teoriniai pagrindai vis dar skurdoki.

Egzistuoja stereotipinė nuostata, kad socialinė atskirtis yra visiškai naujas reiškinys, tačiau geriausių Europos mokslininkų darbai atskleidžia gilią istorines šio reiškinio šaknis kitose epochose. Reiškinių istorinių apraiškos formų žinojimas leidžia geriau pažinti šiuolaikinę socialinę atskirtį, kuri skiriasi nuo ankstesnių savo sudėtingumu ir nepakančiu požiūriu savo atžvilgiu.

Kiti probleminiai socialinės atskirties sampratose aspektai – jos savanoriškumo/priverstinumo pobūdis ir jos santykis su kitais panašiais reiškiniais, pavyzdžiui, skurdu. Pirmuoju atveju, susipažinę su kitų tyrinėtojų nuostatomis, darome išvadą, kad socialinė atskirtis pagal savo prigimtį negali būti vertinama kaip grynai asmens nenoras dalyvauti tam tikroje veikloje. Antruoju atveju, nors ir pripažįstama, kad skurdo ir socialinės atskirties sąvokos iš tiesų glaudžiai susijusios, vis dėlto jos nėra tapačios: ne visi skurstantieji yra socialiai atskirti, taip pat ne visi atskirtieji yra skurstantys.

Kalbant apie dėmesį, skirtą socialinės atskirties conceptualizacijai Lietuvoje, reikia konstatuoti, kad šio reiškinio samprata gana neišplėtotą ir paini tiek mokslininkams (menkas mokslininkų susidomėjimas, trūksta diskusijų akademinio lygiu), tiek socialinės politikos rengėjams ir vykdytojams (dažnai stokojama reiškinio, kurį siekiama mažinti, nors elementaraus apibūdinimo). Didėja socialinės atskirties tyrimų plėtotės ir konkrečių jos apraiškos formų tyrimų spraga: pirmąjį tyrimų kryptį apleidžiant lengvai persimetama į atskirų, vadinamų socialinės atskirties grupėmis, kategorijų žmonių problemų nagrinėjimą. Šio sudėtingo ir mistinio reiškinio matavimo instrumentų, būtinų proceso stebėsenai ir leidžiančių įvertinti paskelbtos kovos su socialinės atskirties plitimu rezultatus, klausimas netgi nekeltas.

Neįmanoma mažinti socialinę atskirtį nesuvokiant, kas tai yra, kaip tai išmatuoti ir paveikti. Tiesa ir tai, kad galima prikaupti tiksliausių ir išsamiausių žinių apie socialinę atskirtį ir vis tiek jos nesumažinti. Šiuo atveju socialinės atskirties mažinimo veiksmų planai Lietuvoje nukenčia dėl bandymo sutaupti (laiką? lėšas?) reiškinio nuodugnesnio pažinimo sąskaita. Norint veiksmingai valdyti socialinę atskirtį, kaip ir bet kurį kitą reiškinį, būtina laikytis sureguliuotos „technologinės grandinės“: skirti dėmesį ir moksliniams tyrimams, ir koncepcijų, veiksmų planų kūrimui, įgyvendinimui ir kontrolei.

LITERATŪRA

1. **Abrahamson P.** Postmodern Governing if Social Exclusion: Social Integration or Risk Management? – Copenhagen: Sociologisk Institut, University of Copenhagen, 1998.
2. **Barry B.** Social Exclusion, Social Isolation and the Distribution of income. CASE Paper, CASE / 12, August 1998. <http://sticerd.lse.ac.uk/case.htm>
3. **Barry B.** Exclusion, Isolation, and Income. Hills, J., Le Grand J., Piachaud D. // *Understanding Social Exclusion*. – Oxford University Press, 2002.
4. **Biggin L.** Urban Social Exclusion in Transitional China. CASE paper 82, March 2004. <http://sticerd.lse.ac.uk/case.htm>
5. **Braslauskienė R.** Laisvės atėmimu nuteistų asmenų reintegracija į visuomenę. Vosyliūtė A. (sud.). *Socialinės grupės: nepritekliaus žymės*. STI, LSD. – Vilnius, 2004.
6. **Burchard T., Le Grand J., Piachaud D.** Social Exclusion in Britain 1991–1995 // *Social Policy & Administration*, September, 1999. Vol. 33. Issue 3.
7. **Burchard T., Le Grand J., Piachaud D.** Introduction. Hills, J., Le Grand J., Piachaud D. (Eds.) // *Understanding Social Exclusion*. – Oxford University Press, 2002.
8. **Coffey A.** Reconceptualizing Social Policy: Sociological Perspectives on Contemporary Social Policy. – Open University Press, 2004.
9. **Corden A., Duffy K.** Human dignity and social exclusion. Sykes R., Alcock P. // *Developments in European Social Policy*. Convergence and diversity. – The Policy press, 1998.
10. **Editor's** choice. Social exclusion: old problem, new name. BMJ 2001;323 (28 July): <http://bmj.bmjournals.com/cgi/content/full/323/7306/0> 2005 05 15
11. **ES terminų** žodynas EUROVOC 4.1. Lietuvos Respublikos Seimo interneto svetainė - http://www3.lrs.lt/pls/ev/ev.disph?l1=2&l2=1&l3=3&l4=4&a_term=117660 2005 05 11
12. **Hills J., Le Grand J., Piachaud D.** *Understanding Social Exclusion*. – Oxford University Press, 2002.
13. **Jehoel-Gijsbers G.** Social exclusion in the Netherlands. 12/08/2004. Social and Cultural Planning Office of the Netherlands, internet page: <http://www.scp.nl/english/publications/summaries/9037701604.html> 2005 05 27

14. **Karisto A.** Some Marginalisation Process. D. Gordon, O. Riihinen (eds). *Exclusion in Cities in Britain and in Finland*. Proceedings of the seminar held at the Centre for Urban and Regional Studies. Helsinki University of Technology. Research Reports. No. 3. – Helsinki: University of Helsinki, 1990.
15. **Kasparavičienė V.** Socialiniai ir ekonominiai visuomenės pakraščiai // *Filosofija. Sociologija*. – LMA: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2003. Nr. 2.
16. **Kok.** High Level Expert Group: Facing the Challenge - The Lisbon strategy for growth and employment (November 2004) <http://www.euractiv.com/Article?tcmmuri=tcm:29-131891-16&type=LinksDossier> 2005 05 09
17. **Kriaužaitė V.** Benamių padėties ypatumai Danijoje. Vosyliūtė A. (sud.). *Socialinės grupės: nepritekliaus žymės*. STI, LSD. – Vilnius, 2004.
18. **Kronauer M.** „Soziale Ausgrenzung“ und „Underclass“. Über neue Formen der gesellschaftlichen Spaltung, *Leviathan* 1. 1997.
19. **Kutsar D.** Multiple Welfare Losses and Risk of Social Exclusion in the Baltic states during Societal Transition. Aasland A., Knudsen K., Kutsar D., Trapenciere I. (eds.) // *The Baltic Countries Revised: Living Conditions and Comparative Challenges*. FAFO, Report 230. – Oslo, 1997.
20. **Leonavičius J.** Sociologijos žodynas. – Vilnius: Academia, 1993.
21. **Leonavičius V.** (sud.) *Sociologija*. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004.
22. **Lietuvos** Respublikos 2004–2006 metų nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas. Konceptijos, strategijos. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos interneto svetainė: <http://www.socmin.lt/index.php?-1458778416>. 2005 05 09
23. **Lisabonos** strategija. 2000 03 23-24. Lietuvos savivaldybių asociacijos (LSA) interneto svetainė: <http://www.lsa.lt/ryšiai/tnaujienos/lisabona.htm> 2005 05 09
24. **Lisbon** mid-term review: Commission to mobilise member states – Internet portal „EU News, Policy Positions & EU Actors online“ / EurActiv.com: <http://www.euractiv.com/Article?tcmmuri=tcm:29-134829-16&type=News> 2005 05 09
25. **Littlewood P.** (ed.). *Social exclusion in Europe: problems and paradigms*. – Aldershot: Ashgate, 1999.
26. **Luhmann N.** *Differentiation of Society*. – New York, NY: University of Columbia Press, 1982.
27. **Luobikienė I.** Studentų požiūris į elgetaujančius žmones. Vosyliūtė A. (sud.) // *Socialinės grupės: nepritekliaus žymės*. STI, LSD. – Vilnius, 2004.
28. **Matulionis A. V.** *Sociologija*. – Vilnius: Homo liber, 2001.
29. **Parkin F.** *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. – London: Tavistock, 1979.
30. **Paugam S.** Entre l'emploi et l'assistance: réflexion sur l'"insertion professionnelle" des allocataires du RMI. *Travail et Emploi*, 55/1, 1993.
31. **Paugam S.** A New Social Contract? Poverty and Social Exclusion: A sociological View. EUI Working Papers RSC. Badia Fiesolana. 1996. No. 37.
32. **Percy-Smith J.** (ed.). *Policy Responses to Social Exclusion: towards Inclusion?* – Open University Press, 2000.
33. **Preventing** social exclusion: report by the Social Exclusion Unit. Cabinet Office, 2001.
34. **Pruskus V.** *Sociologija: teorija ir praktika*. Vilniaus teisės ir verslo kolegija. – Vilnius, 2004.
35. **Rees T.** *Mainstreaming Equality in the European Union*. – London: Routledge, 1998.
36. **Room G.** Social exclusion, Solidarity and the Challenge of Globalisation // *International Social Welfare*. 1999. No. 8.
37. **Saith R.** *Social Exclusion: the Concept and Application to Developing Countries*. Working Paper Nr. 72, QEH Working Paper Series – QEHWPS72. Queen Elizabeth House, University of Oxford. May, 2001.
38. **Sen A. K.** *Commodities and capabilities*. – Oxford: Oxford University Press, 1999.
39. **Sen A. K.** *Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny*, Social Development Paper Nr.1. Manila: Asian Development Bank, 2000.
40. **Skurdo** mažinimo Lietuvoje strategija. – Vilnius, 2000.
41. **Socialinės** apsaugos terminų žodynas. Paskutinį kartą papildytas: 12:18 2000.12.02. Lietuvos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos interneto svetainė - http://sec.lt/pages/zodynas/index_.html
42. **Šaulauskas M. P.** *Socialinė atskirtis ir pilietinė visuomenė*. Dobryninas A., Gaidys V., Gruževskis B. [et al.]. *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*. – Vilnius: Garnelis, 2000.
43. **Taljūnaitė M.** *Valstybės institucijų įvaizdis ir organizacinė elgsena*. – Vilnius: LTU, 2001.
44. **Taljūnaitė M.** *Pilietybė ir socialinė atskirtis šiuolaikinėje Europoje* // *Filosofija. Sociologija*. LMA: Lietuvos mokslų akademijos leidykla. 2004. Nr. 4.
45. **Townsend P.** *Poverty in the United Kingdom: A survey of household resources and standards of living*. – Harmondsworth: Penguin, 1979.
46. **Townsend P.** *The International Analysis of Poverty*. – Milton Keynes: Harvester Wheatsheaf, 1993.
47. **Tsakoglou P., Papadopoulos F.** *Poverty, material deprivation and multidimensional disadvantage during four life stages: Evidence from the ECHP*. C. Heady, M. Barnes, J. Millar, S. Middleton, P. Tsakoglou and F. Papadopoulos (eds) // *Poverty and social exclusion in Europe*. – Cheltenham: Edward Elgar, 2001.
48. **Vosyliūtė A.** *Social Groups: Rethinking Identity*. Paper presented at international Conference „Globalization, National Identities And The Quality Of Life“. – Vilnius: MRU, 2005.
49. **Zaleskienė I.** *Asmuo, visuomenė ir valstybė*. Socialinė atskirtis. *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje*. 1998. JTVP, SPG. – Vilnius, 1998.
50. **Žalimienė L.** *Skurdo kultūros ypatumai (Socialinio darbo aspektas)*. Vosyliūtė A. (sud.) *Socialinės grupės: nepritekliaus žymės*. STI, LSD. – Vilnius, 2004.

SOCIAL EXCLUSION: THE UNDERSTANDING OF CONCEPT AND ITS USE IN LITHUANIA

Dr. Sarmitė Mikulionienė

Mykolas Romeris University

Summary

In the context of the struggle against poverty (a little later poverty and social exclusion), that run in European Union in the last decade of 20th century, the concept of social exclusion has become a cult. Great attention is paid to the reduction of social exclusion and ensuring of social cohesion at the level of European Union. That is seen in establishment of special institutions and the increase of number of publications on this issue. The countries of European Union that have made progress in this field have appropriate national administrative and scientific research institutions on the issues of social exclusion and social cohesion.

Lithuania, not long ago seeking for the membership in EU, now has become one. So as a member country it had to assume certain obligations due to poverty and social exclusion. And social exclusion more often becomes a keystone concept while creating measures of social policy in Lithuania.

But the remarks of critics, that social exclusion is only a new form of speechmaking that has no connection to real life, are not without a reason. And it shows in everyday communication that it is not clear to people what is the social exclusion.

The purpose of the article is to critically reveal what the social exclusion means in the contemporary Lithuania context and how this concept is used in the country. The investigation is based on the analysis of academic literature, strategical documents and research reports. In the article are discussed not only ideas of Lithuanian researchers on this topic but that of European researchers too.

Keywords: concept of social exclusion, fields of manifestation, strategies of prevention.